

JOHN KEANE*

Svoboda tiska v 90-tih letih

Kar se tiče vaše prihodnosti
ni vaša naloga, da jo predvidevate,
ampak da jo omogočite.
(Antoine de Saint Exupery)

Na deževno jutro sredi decembra leta 1792 se je proti Thomasu Painu, privržencu francoske revolucije, prijatelju ljudstva in avtorju Človekovih pravic *in absentia* pričel sodni proces na sodišču v londonskem Guildhallu. Obtožen je bil »puntarskega klevetanja«. Za to resno priložnost je deželno sodišče izbralo »posebno poroto«. Kot pravijo poročila, so člani porote, ki so bili sami bogati, rejeni in ugledni možje, bili polni ledenega sovraštva do Paina. Zadnji revolucionarni dogodki v Franciji so jih pustili v stanju globokega šoka. Njihovi nosovi so verjetno še vedno čutili vonj septembrskih masakrov; njihovi možgani so bili pod pritiskom misli v zvezi z bližajočim se sodnim procesom proti kralju; in v njihovih ušesih so še vedno odmevali kriki plebejcev, ki so napadli Bastiljo ter zmerjanja, ki so spremljala kraljevo počasno korakanje od Versaillesa do Tuilerij.

Tožbo proti Tomu Painu je na sodišču vložil Častiti Spencer Perceval (ki je sedemnajst let kasneje postal britanski ministrski predsednik). Ta je Paina opisal kot državnega izdajalca, pijanega razgrajča, ki aktivno podpira ameriško in francosko revolucijo in ki obrekuje parlament, kralja in dragoceno ureditev iz leta 1688. V sodiščni dvorani je utihnilo. Parceval je začel:

»Thomas Paine iz Londona, ... nevarna, zlobna, uporna in škodljiva oseba, ... ki je najbolj ... uporno in zlobno poskušal in nameraval ... oklevetati in obrekovati nedavno srečno revolucijo, ki je bila skrbno povzročena ... v času vladavine ... njegovega veličanstva Viljema, nekoč Oranskega princa in kasneje angleškega kralja, ... je napisal in objavil ... določeno puntarsko sramotenje omenjene srečne revolucije ... in ... našega sedanjega vladarja ... ter ... parlamenta naše kraljevine, z naslovom Človekove pravice. Drugi del«.

Kmalu po koncu Percevalovega povzetka obtožnice je vstal Thomas Erskine, deželni odvetnik valežanskega princa, da brani Toma Paina. Erskinova naloga je bila dejansko nemogoča, če upoštevamo sovražno nastrojenost tožilca in porote ter dejstvo, da je bil celo pred začetkom sodnega procesa Erskine sam javno zasmehovan v torijskem tisku kot Painova kohorta in prijatelj francoske revolucije. Toda Erskine je imel sloves odličnega pravniskega razumnika in spretnega govornika, ki je imel rad dolge nagovore. Tisti, ki ga je napravil 18. decembra 1792, ni bil nobena izjema. Trajal je več kot štiri ure; gospod Gurney, ki je bil

* John Keane je profesor na Polytechnic of Central London. Objavljeni referat je bil podan kot njegov nastopni govor na profesorskem predavanju 1. decembra 1988.

v tistem času glavni stenograf v Londonu, je vsako besedo skrbno zapisal in kasneje so celoten tekst objavili v več izdajah, ki so danes spravljene v kletah Britanske knjižnice.

Če povzamemo, Erskinov argument je bil, da je bila obtožba »puntarskega klevetanja«, ki so jo vložili proti Painu, krivična, ker je kršila glavno načelo britanske ustave – načelo svobode tiska. Erskine je napadel stališče, ki sta ga zagovarjala Sir William Blackstone in vrhovni sodnik Mansfield, kot tudi torijski pisatelji, npr. Jonathan Swift in Dr. Johnson, da parlament zmeraj predstavlja vrhovno oblast. Erskine je kritiziral načelo suverenosti politike in ni bil daleč od odobravanja prvega dopolnila k ustavi ZDA (15. december 1791), ki je bilo specificirano kot »parlament ne bo oblikoval zakonov . . . ki bi zmanjšali svobodo govora ali tiska«. Erskine je trdil, da je, kar zadeva objavo, moč parlamenta omejena s pravico posameznikov, da svobodno izrazijo in objavijo svoje nazore. Vsak posameznik že po naravi potrebuje kisik, ki ga daje publiciteta. Vodenje jezikov, možganov in oči občanov je nedopustno. Svoboda tiska je naravna pravica, dana od Boga. Nobena zemeljska sila je ne more odreči, še najmanj a pokvarjena vodstva držav, ki želijo rešiti lastno kožo. »Vsak človek,« je poudaril Erskine, »sme analizirati principe njihovih ustav, pokazati na napake in pomanjkljivosti, raziskati in objaviti njihove podlosti, posvariti druge občane pred njihovimi uničevalnimi posledicami.« Erskine je šel še dalje. Ponavljajoč Painove besede je zanimal, da bi svoboda izražanja posameznikov s pomočjo svobode tiska vodila k uporu in neredu. Državljanске razprave, vódene s črnikom, se ne bi končale v krvavi državljanski vojni. Ravno nasprotno, lakomne vlade so glavni vzrok neredov v državi, medtem kot je vodenje, ki temelji na javnih diskusijah zavednih občanov, po naravi mirno, čeprav je hrupno. Svobodni tisk lahko kot Telephusova sulica ozdravi rane, ki jih prizadene telesu politika:

»Pustite, da ljudje svobodno izražajo svoje mišljenje in da njihovo ogorčenje izgine kot ogenj, razširjen po gladini; komunicirajo in se razvnamajo kot raztresen smodnik; toda eksplozija ni ne glasna ne nevarna; če bodo v sponah, bo njihov ogenj podzemni, njegova razvnetost bo nevidna, dokler ne izbruhne v potres ali vulkan.«

Ti republikansko navdihnjeni argumenti so pustili poroto hladno. Tožilec je vstal, da bi odgovoril, toda gospod Campbell, predsednik porotnikov, ga je prehitel in povedal, da so mu ostali porotniki naročili, da naj prihrani čas in takoj sporoči njihov sklep – da je obtoženi kriv. Kot pravijo poročila, je več ljudi v sodni dvorani takoj izžvižgalo sodbo. Slišati je bilo vzklike »Zaprte jih«. Sledila je panika in Erskinovi prijatelji, ki so pred sodnim procesom prejeli več anonimnih grozilnih pisem, so se zbal za njegovo življenje. Hitro so ga spravili ven, na stopnice Guildhalla (mestne hiše, op. o.), kjer se je, na presenečenje vseh, zbrala množica več tisočev privrženecv, ki so vzklikali »Naj živi Erskine!«, »Erskine in pravice porot!« in »Erskine in svoboda tiska!« Nekaj liberalcev in radikalcev je predlagalo, da izprežejo konje z Erskinove kočije in da so do njegovega doma v Serjeant's Innu odvedejo z rokami. Erskine je zavrnil ponudbo rekoč, da ga je celodnevni posel utrudil in da bi bil zelo počaščen, če bi njegovi prijazni privrženci konje pustili vprežene. Toda njegova vljudna prošnja je bila zaman. Množica je pritiskala naprej. Konje so izpregli, zgrabili usnjene jermene kočije, ki so jo nato z rokami vlekli skozi ozke ulice. Spremljalo jih je glasno ploskanje. Ko je procesija prišla do Cheapsida, je množica narasla. Po ulici so spet pričeli odmevati vzkliki »Erskine in svoboda tiska«. Okna so se sunkovito odpirala. Ženske so mahale z robci in vzklikale »Bog te blagoslovi, Erskine; Bog te blagoslovi, moj dragi

Erskine«. Z nekaj oken in po ulici so možje, pijani in trezni, vpili: »Prekletstvo Tomu Painu, toda naj živita Erskine in svoboda tiska«. Pri Fleet Marketu je gneča postala tako velika, da je zadržala procesijo za petnajst minut. Končno je le-ta prispela do Serjeant's Inna, ki je bil takrat že preplavljen s privrženci. Erskine je stopil iz svoje kočije, se globoko priklonil in ob viharnem ploskanju velike množice stopil v hišo. Množica se je v nekaj minutah mirno razšla.

Ta majhna anekdota iz zgodovine boja za svobodo tiska v Veliki Britaniji je ena mojih najljubših. Kot obrabljen napis na nagrobnem kamnu v oddaljenem kotu zaraščenega pokopališča služi kot spomin na bogato in zapleteno zgodovino zgodnje modernih poskusov, da bi zlomili žabice cenzure tiska. Pomaga nam, da se spomnimo na to – kar je poudaril Ferdinand Tönnies, ki je nasprotoval Maxu Weburu¹ – da je klic po svobodi tiska razločen združevalni princip v moderni Evropi in da se ni endogeno razvil v nobeni drugi civilizaciji. V evropskem kontekstu se je boj za svobodo tiska najprej in najmočneje pojavil v Veliki Britaniji. Mejniki boja za »svobodo tiska« so dobro znani. Vključujejo angleško revolucijo, ki je strmoglavila in zavrgla stari način življenja ter prinesla Miltonovo Areopagitiko, Usmiljenega samaritana Williama Walwyna ter številne druge osupljive eseje, ki so branili svobodo tiska; propad ovirajočega sistema licenc iz časa Williama in Mary in prenehanje veljavnosti »Zakona o tiskanju iz leta 1694«; uspešna kampanja Johna Wilkesa v času vladavine Georga III., ki je javno uporabil časopis, da se je kot član parlamenta branil pred obtožbami, ki so ga bremenile »puntarskega klevetanja« in bogokletstva, in tako uzakonil odprto poročanje o parlamentarnih pravnih postopkih v tisku; pamfletna vojna, ki se je odvijala v zgodnjih 90-tih letih 18. stoletja in ki jo je navdihnila francoska revolucija, v času katere so Paine, Mary Wollstonecraft in drugi združili popularno besedišče s popularnim sumom v vladajoči razred, kar je uvedlo bolj demokratičen tisk, ki je videl politiko kot predmet vsakega državljana, moškega ali ženske, bogatega ali revnega; ter atkiven odpor tiska občinskih revežev proti cenzuriranju s ceno ter proti davkom na učenost – odpor nefrankiranih časopisov v 30-tih letih 19. stoletja, z naslovi kot so *The Destructive* (Destruktivnež), *Poor Man's Guardian* (Revežev varuh) in *Red Republican* (Rdeči republikanec), ki so jih v krstah, škatlah za klobuke ter košarah, prekritih z jabolki, kruhom ali umazaniam perilom, tihotapili iz zakotnih londonskih tiskarn po vsej deželi.

Anekdota v zvezi z Erskinom tudi služi kot spomin na izredno pomembnost tistih neznanih ali pozabljenih ljudi, katerih pogum, žrtve in trdo delo so omogočili, da so bralci prišli do knjig, pamfletov in časopisov: nabiralci cunj, ki so prosjali pri zadnjih vhodih hiš bogatašev za kose moškega in ženskega spodnjega perila, stare krpe in platnene izdelke ter druge sestavine tiskovin; tiskarji, ki so živeli trdo življenje na cesti, ker so potovali od enega tiskarskega mojstra in tiskarne do drugega; in tisti, ki so pomagali pri razpečevanju – kar je bilo pogosto tvegano – z ljubeznijo natisnjenih knjig, pamfletov ter časopisov – lastniki trgovin, lastniki čitalnic, knjigarnarji, lastniki podeželskih pivnic in kavarn ter lastniki javnih hiš.

Dogodki, povezani s sodnim procesom proti Tomu Painu, nam tudi pomagajo spomniti se na dolgotrajno politično pomembnost boja proti državnim predpisom v zvezi z objavljanjem. Od angleške revolucije naprej je prizadevanje za »svobodo tiska« narekovalo iskanje novih, bolj posvetnih in demokratičnih načinov gledanja na moderno državo. Kot dobro kaže reakcija javnosti na Erskinovo obrambo Paina, je pomagalo dati tudi skriti in oblastni vladi slabo ime. Zanikalo je potrebo,

¹ Ferdinand Tönnies, *Kritik der öffentlichen Meinung* (Berlin 1922).

da bi bilo vse v zvezi z vlado »neznano in nevidno« (Francis Bacon), in je torej pomagalo, da se je verjetno dokončno spremenilo naše skupno razumevanje pomena politike in potrebe po tem, da se strogo določijo meje moči vlade. Spodbujalo je zahtevo po tem, da se preveri potencialno nevarna moč moderne države, in sicer v korist civilne družbe, in je torej prispevalo k ohranitvi in obnovi starega evropskega duha svobode in civilnega humanizma. Če povzamemo, pomagalo je položiti nekaj kamnov v temelje popolno razvitega pojmovanja aktivnega državljanstva.

Ta tendenca je bila močno vidna proti koncu 18. stoletja, kot kaže močna reakcija javnosti na sodni proces proti Tomu Painu. Celo Angleži iz vladajočih strank so imeli svojo ustavo za predmet ponosa in zavisti vsega sveta. William Pitt se je npr. bahal, da je Anglija naučila Evropo, da so svoboda tiska in druge državljske in politične svoboščine osnova tega, kar je resnično veliko, in da bo lahko Anglija, dokler bo ohranjala te svoboščine, s svojimi čudovitimi dosežki še naprej vzbujala občudovanje v svetu. Svobodo tiska so takrat smatrali za kraljico sveta, veliki »palladium vseh državljskih, političnih ter verskih pravic Angležev« (Junius). To je bila, je rekel Blackstone, »bistvena lastnost svobodne države«.

Seveda takih trditev ne smemo jemati dobresedno, kot jih običajno jemljejo zgodovinarji liberalci. Do srede 19. stoletja je »svoboda tiska« funkcionirala kot drzna in kužna Utopija. Pomagala je pri prevetritvi vladajočih razredov. Dramatizirala je državno omejevanje svobode izražanja. Zapovrstjo je mobilizirala plasti podrejenih razredov in – s pomočjo Cobettovega Twopenny Trask (Odpadek za dva penija) in podobnih radikalnih časopisov – pomagala povečati število ljudi brez volilne pravice, ki so se vključili v javne zadeve (tendenca, ki je vidna v kampanji za odpravo suženjstva in v razburjenju javnosti pred uvedbo zakona o reformah leta 1832 in preklicu zakona o žitu). Toda kljub vsemu temu ni bila zahteva po popolni svobodi tiska – po splošnem dostopu moških in žensk do prosto kroječih knjig, časopisov in pamfletov – v praksi nikoli realizirana. Ostala je Utopija. V času Painovega sodnega procesa npr., ni bilo širjenje novic in javnega mnenja glavni cilj časopisov, kot sta npr. *The Times* in *Morning Chronicle*; v njih so prevladovala reklame, od katerih je časopis dobil večji del svojega dohodka. Naklada časopisov, knjig in brošur je bila tudi zelo nizka, saj jo je omejevalo več okoliščin. Časopise so tiskali ročno in zato le v majhnem številu (do leta 1814, ko je *The Times* kot prvi časopis prešel na tiskanje s pomočjo pare). Razpečavanje so ovirali poštna birokracija in prekupčevanje, slabe cestne prometne zveze (vožnja s poštno kočijo od Londona do Manchestra je trajala 24 ur) ter zelo razširjena nepismenost med kmečkim prebivalstvom ter delavci v mestih. Za časopise, brošure, reklame in papir sam je bilo treba plačevati drago poštnino in davke. Strogi sabatisti so zavračali lakomnost po nedeljskem branju, ker naj bi to vedno bolj ogrožalo javno moralo. Na novinarje in krošnjarje so ves čas prežali in jih z zastrahovanjem včasih pripravili do tega, da so bili voljni in klečeplazni. Vladajoča razreda konservativcev in liberalcev sta se še zmeraj panično bala naraščajoče pismenosti in širjenja popularnega tiska. Lord North je gledal na časopis kot luksuz, za katerega bi ljudje morali drago plačevati. Burke in drugi so se bali, da je tisk instrument za rušenje morale, religije, reda in človeške družbe same. Na banketih liberalcev je bila »svoboda tiska« priljubljena napitnica, toda ko so se leta 1782 in ponovno leta 1804 vrnili na oblast, so liberalci obdržali iste omejitve tiska – npr. visoko poštnino in kupovanje podpore za tisk z opranim državnim denarjem – kot jih je nalagala vlada konservativcev. Predvsem v času francoske revolucije in nemirov, ki so se v industrijskih predelih ohranili po letu 1817, so nekateri togi

javni delavci, kot je bil Southey, zgubili živce in začeli javno zagovarjati bičanje, obešanje, pošiljanje v kolonije ter druge drastične akcije, naperjene proti demokratskemu tisku, ki je vzpodbujal nižje razrede, da so uporno govorili o krivicah, ki so se jim godile.

Ni šlo le za prepad med Utopijo »svobode tiska« in realnostjo nizke naklade, napadanja tiskar ter njegove globoke pokvarjenosti. Zgodnji zagovorniki »svobode tiska« se niso zavedali, da je njihova Utopija vsebovala nekaj slepih peg. Niso se znali soočiti z izkušnjo samocenzure, ker so domnevali, da je politična moč glavna zunanja grožnja, s katero se soočajo posamezniki, ki so drugače »že po naravi« zmožni javno izražati svoje mnenje. Zagovorniki »svobode tiska« so bili tudi preveč optimistični glede zmogljivosti tržne konkurence, da bi lahko zagotovili vsestranski pristop občanov do tega medija javnega komuniciranja; niso proučili neizogibne napetosti med prosto izbiro vlagateljev in lastnikov ter svobodno izbiro občanov, ki so prejeli in oddajali informacije. Termin, s katerimi so kritiki državne cenzure branili in podpirali ideal »svobode tiska«, so ostali neurejeni in v filozofskem smislu celo protislovni. Tisti, ki so zagovarjali to, da se žabice državne cenzure odprejo, so se zanašali na kalejdoskop nasprotujočih si argumentov. Milton in drugi so npr. kritizirali državno cenzuro v imenu do Boga dane sposobnosti razmišljanja, ki je bila dana določenim posameznikom. Erskine in Paine sta štela svobodo tiska za »naravno pravico«. Jeremy Bentham in utilitaristi so videli državno cenzuro kot pooblastilo za despotizem in kot nasprotje principu čimvečje sreče čimvečjega števila ljudi. J. S. Miltonova znamenita obramba svobode tiska se je naslanjala na čisto laično in postutilitarno idejo, da do resnice pridemo skozi neomejevano javno diskusijo med izobraženimi občani. Vidimo lahko torej, da si ti zagovori med sabo nasprotujejo in da vsebujejo celo veliko protislovje: vsak je želel uzakoniti odprt in neomejevan konflikt mnenj s tem, da je predstavil svoje stališče (npr. Božjo voljo, »človekove pravice« ali Resnico) kot absolutno in neovrgljivo.

KONEC JAVNE RADIOTELEVIZIJE?

Če je bil zgodnji ideal »svobode tiska« zgrešen, zakaj je torej vredno govoriti o njem? Zakaj smo začeli naše razmišljanje o 90-tih letih tega stoletja s spomini na 90-ta leta 18. stoletja? Zakaj posvečamo pozornost pomanjkljivi Utopiji, ki je zastarela pred skoraj dvema stoletjema? Na ta vprašanja imamo tale odločilni odgovor: razumevanje trdnih in šibkih točk stare razprave o »svobodi tiska« – poskus, da bi obnovili zgodnje moderno zgodovino polemik in grenkih sporov zaradi »svobode tiska« – je danes bistveno, kajti v državah, kot sta npr. Velika Britanija in ZDA, se v tem času dogajajo čudne stvari. To je namreč čas velike vrnitve stare govornice o »svobodi tiska«, osnovane na konkurenci privatnega trga, na sredo odra javnih razprav o bodočem oblikovanju množičnih medijev. Videti je, da se zgodovina ponavlja. Mrtve heroje zgodnje moderne boja za »svobodo tiska« so povrnili v življenje. Diskusije o politiki tiska in še zlasti radio-televizije vse bolj oblikuje staromodno govorjenje o individualni izbiri, deregulaciji, tržni konkurenci ter prihodu »obdobja svobode gledanja in reklamiranja« (Rupert Murdoch).

Neoliberalni intelektualci, osebnosti iz medijske industrije, politiki ter državniški so odigrali odločilne vloge pri izkopavanju Erskinovega trupla. Medtem ko pridigajo proti državnim predpisom, novi desničarski lovci na telesa napovedujejo

prihod novega obdobja svobode za vse bralce, poslušalce in gledalce. Deregulacija je leitmotiv neoliberalnega mišljenja. Medije, predvsem tiste s področja radiotelevizije in telekomunikacij, ki jih organizira in štiti država, odločno obsojajo. Imajo jih za drage, neučinkovite in obremenjene z restriktivno prakso. Produktivne stroške in stroške delovanja duopola BBC-ITV npr. imajo za pretirane, in to zaradi kombinacije posteljnine s puhom in blazinjenja s cenami. Ta udobni duopol naj bi počival na prevelikih ekipah ter preveliki administraciji, ki uživa predrage obroke in si sme privoščiti previsoke račune za stroške, kar ji omogoča monopol davčnega denarnega gospodarstva nad gospodinjstvi (naročnina za BBC) ali monopol reklamnega denarnega gospodarstva (kot pri ITV-ju).

Medije, ki jih štiti država, tudi kritizirajo, ker ignorirajo interese ekonomsko-propagandne industrije. Pravijo, da duopolni sistem radiotelevizije v Veliki Britaniji npr. umetno omejuje število »reklamnih sporočil« – število minut, ki so namenjene reklamam, pomnoženo s številom poslušalcev ali gledalcev. Na tak način duopolni sistem – kot vsi monopoli, ki lahko dvigujejo svojo ceno tako, da omejijo svojo oskrbo z blagom ali storitvami – molze podjetja s tem, da jim nalaga velike neposredne stroške v obliki monopolnega davka za reklame. To omejevanje s konkurenčnostjo cen reklam ima nezaželene posledice tako za ekonomijo kot celoto, kot še posebej za potrošnike radiotelevizije. Svobodni reklamni trg prinaša izboljšanje informiranja, več inovacij kar zadeva izdelke, znižanje cen in povečano konkurenco med podjetji. Do določene mere tudi zagotavlja »brezplačen« medij, ker cene reklam ne gredo neposredno na račun bralcev časopisov ali televizijskih gledalcev.

In končno, neoliberalci v Veliki Britaniji in drugod napadajo paternalizem medijev, ki jih štiti država. Pravijo, da je osnova javne radiotelevizije to, da lahko ima ali bi moral imeti ves narod dostop do istega števila programov, od katerih naj bi vsak ponujal oddaje, ki ugajajo širšim množicam in ki skrbijo za vse okuse. Dejansko pa javna radiotelevizija krči, omejuje in zmanjšuje možnost izbire javnosti. Programske odločitve birokracije javne radiotelevizije niso podvržene nenehnemu in podrobnemu utemeljevanju. Ukvarjajo se z vedno novimi prepovedmi načrtov in programov in imajo dolgotrajno moč pri likvidaciji sporazumov, ki jim ne ugajajo. Javna radiotelevizija sistematično in samovoljno cenzurira izbire potrošnikov. Ogroža svobodo izražanja. Govori nam, kaj je dobro za nas. Meče nas na Prokrustovo posteljo predpisov. Splošna trditev BBC-ja, »Drugi lahko informirajo nekaj ljudi ves čas ali vse ljudi nekaj časa. Samo mi pa lahko informiramo vse ljudi ves čas,« je dejansko le maska za njegovo posebno vrsto paternalizma, ki jo je njegov ustanovitelj Lord Reith bolj pošteno povzel: »Malo jih ve, kaj želijo, in še manj jih ve, kaj potrebujejo.«

Kaj se torej lahko stori glede vse te pernate posteljnine, blazinjenja s cenami, monopolne reklam ter paternalizma medijev, ki jih štiti država? Neoliberalci menijo, da monopolno državno urejanje medijev ni več opravičljivo. To je značilno za socializem, kateremu se je čas že iztekel. Ker je socializem videti le odklon na poti od kapitalizma v kapitalizem, bi moral biti širši cilj politike na medijskem področju ta, da zlomi hrbet socializma s tem, da razvije sistem konkurence na tržni osnovi, ki bralcem, gledalcem in poslušalcem daje največjo možno izbiro alternativnih virov ponudbe, da torej ravna z njimi kot z vrhovnimi in končnimi sodniki, ko gre za interese njih samih. Najboljše zdravilo za samovoljno financiranje in cenzuriranje medijev, ki jih štiti država, je neoseben sistem tržne konkurence, ki je dozvetna za potrebe potrošnikov. Na področju komuniciranja, kot tudi drugod, je konkurenčni trg neprekosljiv mehanizem, s pomočjo katerega s poskusi in napakami

ugotavljamo, kaj potrošniki želijo, kako lahko za čim manjšo ceno ustrezemo njihovim željam, in ali bodo nove in izzivalne ideje ter okusi ujeli njihovo pozornost.

V praksi ima ta trditev radikalne posledice.² Javna radiotelevizija mora postati bolj varčna, konkurenčna in učinkovita, in če želi v prihodnosti preživeti – glede tega so mnenja neoliberalcev deljena –, mora biti zreducirana na status le enega izmed mnogih tekmecev, ki se borijo za denar občanov. Vzpodbujati je treba nove privatne televizijske in radijske postaje. Postopoma bi bilo treba privatizirati oddajniške zmogljivosti. Privilegirane sporazume za neodvisne družbe bi morali odrediti konkurenčni ponudbi. Naročnino za BBC bi bilo treba nadomestiti s posebnimi naročninami. Odstraniti bi bilo treba vsakršne omejitve sistemov plačevanja za program in za kanal, in to ne samo v okviru kabelskega, ampak tudi zemeljskega in satelitskega prenašanja. Nasploh bi bilo potrebno uveljaviti programski režim »nežnih potez«. Nujno bi bilo tudi bolj razumno vključevanje reklam v politiko radiotelevizije. Neoliberalci ne posvečajo konvencionalnim kritikam sistema reklam nobene pozornosti: namreč, da vzpodbuja pričakovanja, ki jih ne more zadovoljiti; da izhaja iz škodljive tekmovalnosti velikih podjetij; ter da ustvarja zapreke pri vključitvi in torej pri vstopu na konkurenčni trg. Dejstvo je, da so reklame finančno velik posel (leta 1986 so v Veliki Britaniji potrošili več kot 5,1 milijard funtov za razne vrste reklam; eno tretjino od tega so potrošili za televizijske reklame), in bi zaradi zgoraj navedenih razlogov morale postati še večji posel. Potreben je svoboden in konkurenčen reklamni trg, kajti samo ta lahko zagotovi, da bo ceno reklam določala stopnja povpraševanja, ne pa odločitve birokratov, na katere vplivajo odbori. Torej, na splošno rečeno, bi ves medijski sistem bilo treba vzpodbujati oz. usmerjati na pot poblagovljenja. Postati mora bolj konkurenčen in učinkovit glede na stroške. Naučiti se mora zavzemati za deregulacijo in biti, kar zadeva radiotelevizijo, prisiljen spoznati, da se je glede stare trditve javne radiotelevizije, da je radijski spekter premajhen za uvedbo dodatnih televizijskih in radijskih programov, začelo nekaj premikati.

Kot trdi mnogo zagovornikov svobodnega trga – in v tej trditvi niso edini – stojimo na pragu tehnološke revolucije. Ta revolucija naj bi bila tako pomembna, kot je bila zamenjava rokopisa s tiskom. Ob rasti novega medija, predvsem kabelske in satelitske radiotelevizije, postaja model javne radiotelevizije občutljiv kot pešec, ki se stiska pod dežnikom sredi škotske megle. Nove tehnologije spodkopavajo privilegiran, zaščiten položaj radiotelevizije. Potrošnikom ponujajo kvalitativno večjo izbiro in zato obstaja možnost, da bodo zbrisale znano mejo med tiskom in radiotelevizijo s tem, da bodo na obeh področjih pospešile tržno konkurenco. Pogosto je prikazana zgodovinska analogija s področjem tiska. Ukinitev monopola javne radiotelevizije bi bil znak, da sta radio in televizija (in telekomunikacije) končno postali polnoletni, prav tako kot tiskanje in izdajanje časopisov, ki so ju več stoletij omejevali državni predpisi in cenzura, in ki jih je dokončno zlomil odpor, ki je prihajal od spodaj – odpor civilne družbe. Zlom monopola javne radiotelevizije, ki bi ga povzročile zgornje plasti, bi nam končno omogočil vstop v dobo popolne »svobode tiska«, ki ne bi zadevala le knjig, periodičnega tiska in časnikov – relativno preprostega komunikacijskega medija zgodnje moderne dobe – ampak tudi bolj rafinirane elektronske medije kot so televizija, radio in izpopolnjeni telekomunikacijski sistemi.

² Broadcasting in the 90s: Competition, Choice and Quality (Radiotelevizija v '90-tih letih: konkurenca, izbira in kvaliteta) (London: HMSO, 1988).

Nasprotnike neoliberalizma, predvsem tiste, ki se v politiki nagibajo bolj v levo smer, so ti predlogi razburili, in to, po mojem mnenju, upravičeno. Njihove kritike so zelo čustvene. Thatcherjanski napad na puhaste posteljnine in blazinjenja s cenami, monopol reklam in paternalizem medijev, ki jih štiti država, je po njihovem mnenju v resnici recept za amerikanizacijo britanskih medijev. Pomeni podelitev pravic oglaševalcem in velikim podjetjem – Murdochu, Maxwellu, Eddiju Shahu, Berlusconiju, Hachette in drugim velikanom medijskega sveta. Ogroža javno radiotelevizijo. Kritiki pravijo, da so v Veliki Britaniji hrabrilne besede vlade Margaret Thatcher v zvezi s posebno vlogo BBC-ja kot temeljnega kamna britanske radiotelevizije v nasprotju z njenimi predlogi o usmerjanju k trgu. BBC naj bi kot temeljni kamen po velikosti zmanjšali – postopoma naj bi ukiniteli plačevanje naročnine, nekaj njegovega nočnega programa naj bi dodelili reklamni televiziji, BBC-jev radio pa naj bi pripravili za privatizacijo. Temeljni kamen naj bi torej prestavili na stransko cesto naročnin (kar bi ga sčasoma nedvomno poškodovalo, kajti večina drugih programov bo s pomočjo dohodkov od reklam zastoj). Mesto, na katero je bil nekoč postavljen temeljni kamen, bo zapolnjeno s stolpnici in nebotičniki reklamne radiotelevizije – z dodatnimi satelitskimi programi, 5. kanalom (in morda še s 6.), razvojem večkanalnih postaj s kabelsko in mikrovalovno distribucijo (MVDS) in nadomestitvijo sedanjega sistema ITV s 3. kanalom, ki bo imel regionalno osnovo in bo izpostavljen večji tržni konkurenci. Mnogi trdijo, da bo vse to verjetno javno radiotelevizijo uničilo. BBC in 4. kanal bodo spremenili v kulturna geta. Kvaliteto bodo vrgli volkovom komercializma. Več izbire bo pomenilo slabše, ne boljše medije. Osnova britanske izbornosti na področju radia in televizije bo uničena. Britanska radiotelevizija ne bo več predmet svetovne zavisti in občudovanja. Padla bo na raven britanskih časopisov, ki so med najslabšimi v zahodni Evropi.

Ta reakcija, ki sem jo do neke mere karikiriral, je povsem razumna. Problem pa je v tem, da je obrambna in kratkovidna. Zelo je podobna prvim obrambnim odzivom na zgodnje napade neoliberalcev na državo blaginje. Zgodnje kampanje okoli sloganov, kot so »Rešite državo blaginje!« in »Ustavite redukcije«, so bile podpora tudi za take institucije, ki tega niso bile vredne, in zato niso mogle izmanevirati poznejšega neoliberalnega prestrukturiranja in demontiranja države blaginje. Nervozna, javkajoča obramba javne radiotelevizije – ki upira svoj pogled h kipu Lorda Reitha – analogno ni zadostna in bo verjetno neuspešna zaradi vsaj treh razlogov. Te razloge je treba podrobneje pojasniti.

TRŽNA KONKURENCA

Prvič, tarnajoča obramba javne radiotelevizije še ni uspela predočiti resnih pomanjkljivosti v argumentih neoliberalcev, ki trdijo, da je tržna konkurenca bistven pogoj za svobodo tiska in radiotelevizije. Neoliberalci poudarjajo, da resnični komunikacijski trg zahteva vsaj to, da lahko posamezni potrošniki učinkovito in neposredno sporočajo svoje posebne želje (in njihovo intenzivnost) ter da imajo producenti, ki želijo in so zmožni pokrivati stroške produkcije, dejansko prost vstop na tržišče. Problem je v tem, da na obeh straneh komunikacijski trg ne uspeva zadovoljiti lastnih norm. Argumenti so znani. Ni nujno, da bo neomejena konkurenca zagotovila prost vstop producentov na tržišče. Pri izdajanju časopisov

tega že ni zagotovila. Kot so pokazali James Curran in drugi, je konkurenca v britanski časopisni industriji spodkopala konkurenco s tem, da je prisilila podjetja, da so zavarovala svoje boke s pridobivanjem vodilnega položaja na trgu in prednosti pred tistimi, ki bi jim radi konkurirali.³ Samo trije moške v Veliki Britaniji nadzorujejo 80 odstotkov prodaje nedeljskih časopisov in 75 odstotkov prodaje dnevnih časopisov. Cena za vstop je visoka in še narašča; začetni kapital časopisa The Independent je znašal 19 milijonov funtov, k temu pa so bili prišteti še krediti v višini 3 milijonov funtov. Povsod se pojavlja tendenca multi-medijske lastnine v globalnem obsegu: Rupert Murdoch je primer takega procesa konglomeracije. Deregulacija na področju televizije bo verjetno povzročila podobne tendence – kot npr. v Italiji, kjer je sprožila nastanek skoraj tridesetih programov in omogoča Berlusconijski skupini, da nadzoruje ključne zasebne nacionalne programe. Konkurenca je spodkopala konkurenco s tem, da je prisilila medijska podjetja, da se zaščitijo pred svojimi tekmeci tako, da postanejo na trgu vodilna in da korakajo daleč pred tistimi, ki bi jim radi konkurirali.

Obstajajo tudi dokazi, da veliko tveganje in visoka cena za vstop včasih jemlje ta pogum vsem potencialnim producentom, ki želijo vstopiti na komunikacijski trg. Kot nas je opomnil Keynes, je prav tendenca tržne konkurence tisto, kar med vlagatelje vnaša negotovost in »zadržanost«. To negotovost in majhno možnost za predvidevanje, ki sta povezani s »svobodnim trgom«, lahko ponazorimo s staro ameriško šalo. Vprašanje: Koliko liberalcev, zagovornikov »svobodnega trga«, je potrebnih za zamenjavo žarnice? Odgovor: Nobeden, posel prepustijo tržnim silam. Primer za to nepripravljenost kapitalističnih investorjev, da bi se lotili novih spekulacij, je videoteks. Trenutno je v Veliki Britaniji videoteks na voljo le uporabnikom v neprijazni in zaprti obliki – kot je npr. Prestel – kajti ne privatni investitorji, ne oglaševalci in tudi vlade niso bile pripravljene prevzeti tveganj, ki so povezana z uvedbo videoteksa za širšo javno uporabo. V nasprotju s tem pa so v Franciji uvedli omrežje videoteksa Teletel/Minitel, ki je bilo prvo dostopno širokemu krogu porabnikov – in to s pomočjo aktivne podpore DGT-ja, francoske državne telekomunikacijske agencije. Minitel, ki vsebuje okrog 2.000 bez podatkov, je lahko dostopen – in to za nizko ceno – preko javnega telefonskega sistema. Uporabniki lahko prek tega sistema iščejo številke v telefonskem imeniku, rezervirajo karto za vlak, se učijo tujih jezikov ali pa se dogovarjajo za sestanek. Njegov uspeh opozarja na pomembnost netržnega mehanizma pri razvoju sistema javnih komunikacij tudi s tem, da je cena vstopa za uporabnike in producente znižana.

Za neovirano tržno konkurenco je značilno to, da dela v nasprotju z željami državljanov, predvsem manjšin in časasnih ali gibljivih večinskih skupin. Radijske in televizijske hiše, ki se borijo za publiko, vedo, da je najboljša pot k temu, da pritegnejo čimveč publike, borba za osrednjo pozicijo pri gledalcih oz. poslušalcih s ponujanjem programov, ki ugajajo širšim množicam. To seveda vodi k zoževanju raznolikosti programov in nepotrebnemu podvajanju enakih tipov programa. Neizogibno je torej, da se uveljavijo ratingi (meritve gledanosti). Toda ratingi premalo upoštevajo mnenja Afro-Karibcev in Azijcev, homoseksualcev in lezbijk, brezposelnih, zelenih, samohranilk, Ircev, socialistov in drugih manjšin. To je bistvena napaka, če pomislimo, da vsakdo od nas pripada kateri izmed teh manjšin, nekateri pa žal, trajno pripadamo kateri od manjšin. Ratingi tudi ne merijo, kako intenzivno državljani preferirajo določene programe. Raziskovanje občin-

³ James Curran in Jean Seaton, *Power without Responsibility* (Moč brez odgovornosti). The Press and Broadcasting in Britain (Časnikarstvo in radiotelevizija v Veliki Britaniji), tretja izdaja (London in New York: 1988).

stev npr. kaže, da sta sicer družbena profila gledalcev oddaj Panorama in Dallas dokaj podobna, toda prvih je številčno precej manj, so pa zato bolj vneti in navdušeni privrženci »svojega« programa. V pogojih konkurence svobodnega trga, ki jo usmerjajo ocene kategorij, bi gledalci Panoramе skoraj zagotovo ugotovili, da so »njihov« program umaknili ali pa ga prestavili v polnočni čas. Gledalci Panoramе bi tako pač bili prisiljeni spoznati, da je glavni problem pri tržni konkurenci ta, da zagotavlja, da nekateri zmagajo in drugi zgubijo.

Problem postane še večji, kadar tržni konkurenci gladijo pot reklame. Reklame podpirajo splošen premik od raznolikosti proti paketom produkcijskih zvrsti in lahki zabavi – proti tisti zvrsti časopisov, ki so prenatrpani z reklamami in jih vidimo v nabiralnikih londonskih hiš, ali proti lahkotnemu in homogeniziranemu sporedu, ki ga ponuja Super Channel s svojo mešanico reklam za nizozemski nogomet, Kellogs in pivo Clausthaler, s tretjerazrednimi avstralskimi filmi, Flipperjem in drugimi starimi hollywoodskimi izdelki, hokejem na ledu, ameriškim višješolskim nogometom in poročili ter vremenskimi novicami, ki jih podajajo v počasni, natančni angleščini in katerih pokrovitelji so korporacije. Tisti, ki plačajo glasbenika, hočejo tudi povedati, katero skladbo želijo slišati. Reklama v medijih ne zagotavlja izbire. Pravzaprav državljanom zožuje izbiro poslušanja, branja ter gledanja – tendenca (kot je ugotovil Peacockov odbor leta 1986), ki ima pod kontrolo cenovno in dohodkovno elastičnost povpraševanja po reklamah. Oglaševanje deluje v prid oglaševalcev in podjetij ter v škodo državljanov. Prednost daje komercialni govorici in zmanjšuje ponudbo »manjšinskega« ali politično spornega materiala, ki ne pritegne veliko publike in torej ne spodbuja oglaševalcev, da bi odprli zanj svoje čekovne knjižice.

In končno, neomejena tržna konkurenca deluje proti izbiri državljanov še na nek način. Njihova udeležba na komunikacijskem tržišču nekaj stane, tega denarja pa nekateri nimajo, ali pa si ne morejo privoščiti, da bi ga zanj zapravljali. Neoliberalci običajno gredo prek tega problema z ohlapnim sklicevanjem na »rastočo blaginjo in vedno več prostega časa ter izdatkov zanj« med občinstvi.⁴ Ta trditev spregleduje dejstvo, da tržna konkurenca tako na področju komunikacij kot drugod zmeraj prazni žepe revnim. Povzroča vedno večjo razliko med informacijsko bogatimi in informacijsko revnimi. Državljanji z višjimi dohodki in stalnimi zaposlitvami si lažje privoščijo in imajo večji dostop do novih komunikacijskih aparatov, izdelkov in storitev – peritelevizijskih vtičnic z vmesnim dekodeerjem za dekodiranje posebnih signalov; visoko kvalitetne televizije, za katere se cena vsako leto zviša; satelitskih anten, ki stanejo več sto funtov: pc-jev, opremljenih z modemom; prenosnih telefaksov; satelitskih pripomočkov za konference; prenosnih telefonov; ter supertelevizije z velikim ekranom. Medtem pa so druge državljanke, predvsem tiste, ki so se znašli ujeti v nov spodnji razred, ki sedaj v zahodni Evropi hitro narašča, spodili k drugorazrednim komunikacijskim medijem: k televiziji z znižano ceno, televiziji in radiu, katerih programi so izdelani po nizki ceni in ki dobivajo denar od reklam, k slabemu poštnemu sistemu in telefonski govorilnici za vogalom, ki je polovico časa pokvarjena.

Predvsem želim povedati, da je že zdavnaj minil čas, ko se je lahko domnevalo, da tržna konkurenca, ki je postala fetiš neoliberalcev, zagotavlja svobodo tiska in radiotelevizije. Stari ideal »svobode tiska«, ki so ga neoliberalci oživili s pomočjo dihanja »usta na usta«, je bil ustvarjen v času majhnih podjetij, ročno natisnjenih

⁴ Robert A. Dahl, *Dilemmas of Pluralist Democracy, Autonomy vs. Control*, Yale University Press, New Haven, London 1982.

pamfletov, časopisov za peni, omejenega izdajanja moralnih in znanstvenih razprav ter splošnega mnenja, da je decentralizirana tržna konkurenca poglaviti protistrup za politični despotizem. Kasneje so postale oblike lastništva in nadzora v zasebnem sektorju tiska, radia in televizije veliko bolj integrirane, oligopolistične in birokratske. Zdi se, da so postala multimedijska podjetja, ki delujejo transnacionalno in komunicirajo sporočila, ki jih oblikujejo in vodijo potrebe ekonomskega tržišča, model razvoja v privatnem informacijskem sektorju. Na to tendenco bi nujno morali opozoriti, kajti, zgodovinsko gledano, so zagovorniki »svobode tiska« usmerili svoje kritike v glavnem proti komunikacijskim medijem, katerih izhodišče je trg in ki jih uravnava država. V nasprotju s tem pa morajo zagovorniki »svobode tiska« danes prepoznati številne načine, s katerimi *komunikacijska tržišča zmanjšujejo svobodo tiska in radiotelevizije* s tem, da ustvarjajo ovire pri vstopu, monopol, omejujejo izbiro ter s premikom prevladujoče definicije informacije od javne dobrine k proizvodu, ki ga lahko privatno prisvajamo. Na kratko, uvideti moramo, da gre pri ideologiji neoliberalcev v zvezi s posameznikovo izbora na tržišču različnih mnenj le za tole: za utemeljevanje privilegiranja komercialne govorice in za to, da imajo investitorji večjo možnost izbire kot pa državljani. To je apologija za vodilno moč velikih podjetij pri organiziranju in odločanju, torej tudi za *cenzuriranje* izbora posameznikov glede tega, kaj želijo poslušati, brati ali gledati.

MOČ DRŽAVE

Druga večja slepa pega v sedanji brezupni obrambi modela javne radiotelevizije je ta, da nismo dovolj pozorni na vedno večji problem v vseh zahodnih demokracijah: na premik – v glavnem nenačrtovan – k novim, večplastnim in bolj »fleksibilnim« oblikam absolutistične države, ki je opremljena z najsodobnejšimi mehanizmi za cenzuriranje in reguliranje informacij in mnenj. Kot je dejal Southey, se vlade ne morejo obdržati brez peres, tako kot se ne morejo obdržati brez bajonotov. Ta maksima postaja iz dneva v dan bolj resnična. Po vsej zahodni Evropi so opazovalci iz različnih političnih zornih kotov izrazili bojazen, da se zgodovinska (in morda nikoli dokončana) preobrazba absolutističnih držav v ustavne države odvija v retrogradni smeri in da ponovno vstopamo v obdobje Leviatana. Ti opazovalci opozarjajo na načine, kako razmah metod administrativnega upravljanja z informacijami zavira svoboden pretok informacij in mnenj s ponavljajočimi se pozivi k načelu suverenosti države (»državna varnost«) in – od prve svetovne vojne dalje – z nenehnim širjenjem »nevidnih« oblik lokalne, nacionalne in supranacionalne oblasti – oddelkov, komisij, agencij, ki praviloma niso odgovorni državljanom ali množičnim medijem in niso podvrženi vladavini zakonov. Če pomeni vladavina zakonov (Diceyeva fraza) sistematično odpravo neomejene državne moči na področju političnega življenja, v kateri je vsak, ki ima neomejeno moč, imun pred javnim ocenjevanjem in kritiko ter neobčutljiv za okolje, iz katerega se ni zmožen učiti, potem lahko brez pretiravanja govorimo o zmeraj večjem brezakonju v zahodnih demokracijah.

V Veliki Britaniji je nezakonitost pogost pojav in kar je še hujše, širi se legalizirana državna cenzura mnenj in celo državna cenzura tega, kar je že bilo cenzurirano. Seznam simptomov te tendence je zaskrbljujoče dolg in še narašča. Ministrska in administrativna moč sta dejansko imuni za natančno pravno preverjanje. Parlament ima le šibak nadzor nad oblikovanjem politike in njenim uresničevanjem.

Lokalne oblasti in oddelki sprejemajo različne predpise, ni pa nobenega splošnega določila, da morajo te odločitve ustrezati predlogom, ki prihajajo od zunaj. Kadar koli nekdo da ali išče nasvet, je to običajno zadeva ex parte. Državljeni ne morejo ugotoviti, ali so uradniki podvrženi nedovoljenemu vplivu strank, povezanimi s privatnimi interesi, nimajo pa tudi pravice, da bi spoznali razloge za končne odločitve uradnikov. To stanje nezakonitosti se je pojavilo pred letom 1979, od takrat dalje pa se temu množično pridružujejo še različne omejitve, ki jih postavlja vlada. Samo v zadnjem letu se je vlada Margaret Thatcher osramotila z oddajo Spycatcher (Lovec na vohune) in televizijsko serijo o tajni državi. Priče smo bili tudi javnim cenzuram iger na Radiu 4, poročil na ITN-ju in dokumentarnih oddaj na BBC-ju in ITV-ju. Novinarje, ki delajo za časopise Guardian, Independent, Observer, Mail on Sunday in Sunday Times, so preganjali – in obsodili – zaradi člankov o zadevah, kot je notranja trgovina, pa vse do mednarodnega terorizma. Uvedli so nenavadne predpise, ki vladi dovoljujejo preprečiti objavo gradiv, ki bi »zagovarjala homoseksualnost«. Sedaj naj bi uvedli še predpise o uradnih skrivnostih, ki bi pripeljali pod giljotino vse tiste državne uslužbenke, ki bi izdajali »uradne tajnosti«, pa četudi gre za kriminalna dejanja ali hudo zlorabo oblasti.

V vsem tem je nenavaden paradoks: neoliberalci radi govorijo o nujnosti svobodnega komunikacijskega trga brez cenzure, toda hkrati vehementno nasprotujejo prizadevanjem državljanov, da bi razširili moč zakona, da bi zmanjšali samovoljnost in skrivnostnost politične oblasti. Njihov tržni »libertinizem« gre z roko v roki z globoko nekonservativno sprego s politično in kulturno samovoljnostjo. Zdi se, da njihova vizija svobodnega komunikacijskega trga terja močno, avtoritativno državo, ki deluje kot popoln vladar nad trgovom. Trdijo, da je moč mišic »svobodne« družbe povezana z močjo administracije, z drznimi, odločilnimi dejanji politikov, ki so podobni državnikom, ter s tem, da je vlada pripravljena uveljaviti nacionalne tradicije in zakone – nasproti vsem notranjim in zunanjim sovražnikom države in trga. Globoka navezanost neoliberalcev na jezik trga in države, svobode in reda je protislovna. Kot dva ljubimca, ki sta ujeta v nenehen prepir, tržišče in država potrebujeta drug drugega, toda skupaj ne moreta mirno živeti. Vsakdo in vsi okoli njiju, vključno z otroki, morajo trpeti. Dejstvo je, da neoliberalizem ni zmožen aktualizirati »svobodnjaških« vrednot, ki jih sicer zagovarja, zato pa bi morali kritiki javnih služb na široko odpreti svoje oči. Njihove kritike neoliberalizma bi morale postati bolj izostrene in privlačne za javnost, in to ne le s tem, da poudarjajo, da trgi ne morejo zagotoviti svobode izražanja in prepričanja, marveč tudi z opozarjanjem na to, da je neoliberalizem zaljubljen v skrivnostno in »nevidno« moč države, ki nasprotuje svobodi komuniciranja.

Ta misel me vodi naravnost k tretji slepi pegi, ki zadeva javne telekomunikacije. Ta primer se opira na tautologijo, ki je sama v sebi protislovna: Javna radiotelevizija je izenačena z institucijami, kot je npr. BBC, katerih format, raznolikost in privilegirani položaj jim omogočajo, da lahko pritegnejo talentirane ljudi, vpeljujejo spremembe in oblikujejo kvaliteten program. V zvezi s tem argumentom je veliko problemov, če ga sploh lahko imenujemo argument. Ne le da ta definicija modela javne radiotelevizije podcenjuje pomembnost tistih vrst inovativnega kreiranja programov, ki jih je razvil 4. program (Channel 4). Ne gre tudi le za to, da preprosto podcenjuje načine, s katerimi tehnološke spremembe počasi znižujejo tradicionalni argument, da pomanjkanje frekvenc naklanja javni radioteleviziji status »naravnega monopola«. Poleg tega tudi ne uvidi, da obstaja velika potreba po razširitvi in aktualizaciji definicije modela javne radiotelevizije. Tisti, ki zagovarjajo BBC, govorijo preveč in preveč abstraktno o ohranjanju »kvalitete« – ki je

definirana ohlapno (kot pravi eden mojih prijateljev) kot množica uglajenih, modnih in izzivalnih oddaj, ki sicer niso neumne. Žal je govorjenje o kvaliteti občutljivo na neokonservativne obtožbe zoper paternalizem – na obtožbe, da se javna radiotelevizija ponaša prokroviteljsko in ljudstvu noče dati tega, kar ima najraje: možnost izbire sadja, ki je sočno in celo preveč zrelo.

Predvsem pa – in ta točka je bistvena, ko govorimo o medijih v 90-tih letih tega stoletja – zagrešijo zagovorniki modela javne radiotelevizije, ko govorijo le o ohranjanju kvalitete, odločilno strateško napako. Neoliberalcem dovolijo, da se izmuznejo s starim besednjakom o »svobodi tiska«. »Ohranimo model javne radiotelevizije« je samouničujoča pozicija v boju proti neoliberalizmu. Preveč dopušča. Bogat, čeprav morda izumetničen besednjak neoliberalizma »odprava državnega nadzora, svobodna izbira posameznikov, raznolikost) ne bi smel biti niti ošabno prezrt niti nekritično sprejet. Psevdo-svobodnjaški pozivi neoliberalizma so osrednji del njegove celotne strategije za nadzor sedanosti in prihodnosti – komercializiranja komunikacijskih medijev in izpostavljanja le-teh novim oblikam državnega nadzora – z novo opredelitvijo in monopoliziranjem prevladujočega, kolektivnega občutka za zgodovinsko preteklost. Neoliberalizem poskuša zgodovino ponovno napisati, da bi opredelil javno reguliranje kot paternalistično in žaljivo za britansko tradicijo neodvisnosti od državnega nadzora. Ta boj za ponovno pisanje zgodovine, ki se širi od zgoraj, nas pomembno opozarja, da tradicije ne rastejo kot sadeži na drevesih, ampak se nenehno gradijo, rušijo in ponovno gradijo. Opozarja nas na to, da bodo verjetno tisti, ki nadzorujejo oblikovanje tradicij, oz. ki vladajo sedanosti in manipulirajo s preteklostjo, nadzorovali tudi prihodnost. Opozarja nas tudi na to, da je razprava o tem, kdo bo dedič starega evropskega besednjaka »svobode tiska«, sicer že močno zapoznena, vendar pa je izbojevanje vodilnega mesta v teh polemikah nujna za preživetje in razvoj komunikacijskega sistema javne radiotelevizije, ki bo resnično bolj odprt in pluralističen in torej tudi dostopen državljanom različnih prepričanj.

Toda, kakšen naj bi bil na novo definiran, razširjen in bolj dostopen model javne radiotelevizije v praksi? Kakšna naj bi bila njegova vodilna načela? Na kratko rečeno, kaj bi lahko »svoboda tiska« pomenila v 90-tih letih tega stoletja in kasneje?

Obnovljen komunikacijski sistem javne radiotelevizije bi nedvomno moral že v izhodišču imeti jasna vodilna načela in strategije. Pripravljen bi moral biti za protinapad na neokonservativno strategijo svobodnega trga, ki bi ga usmerjala močna država. Zaradi razlogov, ki sem jih razložil, javne radiotelevizije ne bi smeli obravnavati (kot to počnejo npr. v ZDA) kot nebogljenno posnemanje trga – kot drugorazredni poskus, ki bi legitimiral produkcijske metode in programske načrte, ki bi jih ponujal pravi trg na področju komuniciranja, če bi mu dali le nekaj priložnosti. Modela javne radiotelevizije tudi ne bi smeli razumevati ozko in plaho kot sinonim za BBC, ali (kot je predlagal Lord Quinton) za modele programov umetniškega sveta, ki skrbijo za manjšine in pripravljajo programe, ki vključujejo »znanost, kulturo, kritiko in eksperiment«. Javna radiotelevizija bi vsekakor morala služiti manjšinam in širiti znanost in kulturo med ljudi ter vzpodbujati kritičnost in eksperimentiranje ter celo od časa do časa dati okusu javnosti kakšno zaušnico. Toda storiti bi morali še nekaj več. Javni mediji bi morali težiti k temu, da dobijo oblast državljani, da razvijejo polno in aktivno vlogo državljanov v okviru ustavne države (ki je del federacije evropskih držav), ki pa bi bili tudi odgovorni svojim državljanom, ki delajo in trošijo, živijo in se ljubijo v neodvisni, samoorganizirajoči se civilni družbi, ki podira in presega ozke meje nacionalne države.

Načelo javne radiotelevizije, ki ga želim zagovarjati, ima stare korenine, ki segajo v čas angleške revolucije, in katerih odblesk je zaznaven v dogodkih, povezanih z Erskinovo obrambo Toma Paina: komunikacijski mediji bi morali služiti javni rabi in uživanju vseh državljanov, ne pa zasebni koristi ali dobičku političnih vodij ali podjetij.

Toda še vedno ostaja vprašanje: kakšen naj bi bil komunikacijski sistem javne radiotelevizije v praksi? Skoz katere politične strategije bi ga lahko razvili? Obstajajo vsaj tri politične prioritete: Prvič glede na rast nezakonite in nevidne države je treba vladi naložiti odgovornost za to, da javno upraviči *sleherno* svoje vmešavanje v *katerikoli* del sistema informiranja. Vlade ne moremo imeti za zakonitega pooblaščenca za informiranje. Erskine je v svoji obrambi Paina povedal vse: »Nad drugimi svoboščinami vlada država, toda svoboda mišljenja drži vlado v primerni podrejenosti glede njenih dolžnosti.« To načelo kaže potrebo po novi ustavni ureditvi britanske politike, ki naj bi bila urejena po zgledu ureditve, ki so jo nedavno začrtali v Listini 88: zakonski ukrepi proti vsakršni zlorabi pristojnosti državnih uslužbencev centralne ali lokalne oblasti (podobno vladi iz »Sončne listine« v Združenih državah); vzpostavitev poštenega volilnega sistema s proporcionalno zastopanostjo; radikalna reforma sodnega sistema in parlamenta; ter upoštevanje Bill of Rights, ki zagotavlja zaščito državljanjskih svoboščin, kot so mirno zborovanje, sodni proces s poroto, svoboda združevanja, prepoved pripora brez sodnega procesa in zaščita pred spolno, rasno, versko ter vsako drugo obliko diskriminacije.

Druga točka je razblagovljenje medijev, kolikor se to le da, kar pomeni strožje predpise in odpravo zasebne korporativne oblasti nad sredstvi komuniciranja. Strožje omejitve pri produkciji in širjenju informacij s pomočjo tržnega poslovanja bi neizogibno pomenile večje vmešavanje države v tržne zadeve (kar je razlog za to, da je nova ustavna ureditev, ki zagotavlja trajno odgovornost politične oblasti svojim državljanom, tako pomembna). Omejevanje medijske moči zasebnega kapitala bi pomenilo, da bi prisilili Maxwelle, Murdoche in Eddije Shahe, da bi se podredili novi in strožji zakonodaji, ki bi specifikirala programski delež in omejitve pri verižnem lastništvu medijev. To bi pomenilo ustanovitev sveta za medijska podjetja, ki bi financiral alternativno lastništvo razlaščenih medijev in bi pomagal novim medijskim podjetjem. To bi nedvomno pomenilo, da bi javnost bolj podprla več malih produkcijskih družb tipa Channel 4 (4. programa), ki delujejo v okviru reguliranega trga in dosejajo pomembne programske uspehe.

Tretja in z zgornjo povezana prioriteta je spodkopavanje moči skrivnostne države kot tudi moči trga, in sicer z razvojem avtentičnega množstva *netržnih* in *nedržavnih* medijev na področju tiska in radiotelevizije – tj. medijskih institucij civilne družbe, ki bi jih finančno podpirala javnost in za katere bi jamčil zakon. Primeri vključujejo BBC – ki bi lahko pri tem ostal admiralska ladja netržnega in nedržavnega sektorja, a le za ceno tega, da se od znotraj demokratizira in da se odpravi sedanji sistem uprave, ki jo imenuje vlada. Drugi primeri bi lahko vključevali razvoj neodvisnih lokalnih kinematografov in snemalnih studijev; najem produkcijskih sredstev radiotelevizije; politične časopise, ki bi jih financirala država (kot na Švedskem); skupnostne knjižnice, ki bi bile opremljene z najnovejšo informacijsko tehnologijo; videoteks in sistemi sporočanja, ki bi bili javno dostopni; založniške in distribucijske kooperative; ter skupnostne radijske postaje. Kolikor bi le bilo mogoče, bi bili netržni in nedržavni mediji oskrbljeni z novo informacijsko tehnologijo, ki ima več izjemnih lastnosti. Vse vrste informacij so obdelane v digitalni tehniki; prenos podatkov med različnimi mediji je relativno poceni in

hiter; omogočene so manjše, decentralizirane in uporabniku naklonjene operacije ter večje usklajevanje in strateški nadzor; in – to je bistveno – nove informacijske tehnologije odpravljajo tradicionalne vzorce televizije in radia, ki ponujata pakete programov množični publiki. Namesto tega novi elektronski sistemi ponujajo informacije na bolj individualizirani osnovi: »prejemnik« lahko v kateremkoli trenutku izbere specifično informacijo, ki si jo želi.

V praksi bi te tri prioritete – nova ustavna ureditev, državno vodenje in omejitev trga ter razvoj pluralnosti netržnih, nedržavnih sistemov informiranja – radikalno spremenile našo definicijo modela javnih storitev. Sistem javnega komuniciranja bi se tako razširil na celotno infrastrukturo komunikacijskih institucij, ki jih financira in podpira država, in nedržavnih institucij, ki širijo informacije med državljani. Obnovljen in razširjen model javnega komuniciranja bi bil nepogrešljiv prijatelj demokracije. Konec koncev se lahko sposobnost vseh državljanov, da izražajo sodbo o tem, kako živijo – njihova zmožnost, da živijo demokratično – razvije in zaščiti le, ko imajo vsi enak dostop do različnih oblik in virov informiranja⁵.

Izboljššan model javnega komuniciranja, ki sem ga tu skiciral, priznava to pomembno točko. Z izstopom iz sence Lorda Reitha postane jasno, da v kompleksni družbi stara reithianska domneva, da ljudstvo lahko komunicira kot družina, ki sedi okoli domačega ognjišča, ne pride v poštev; da je nemogoče, da bi bili vsi državljani hkrati stalni sporočevalci in prejemniki informacij; ter da svoboda javnega širjenja informacij ni identična niti s svobodo prejemanja informacij niti s svobodo do tega, da ostaneš tiho. Model javnega komuniciranja, ki sem ga skiciral, pošteno obravnava te osnovne točke, kot tudi kompleksnost in raznolikost – razlike med območji, med podeželjem in mesti, mladimi in starimi, bogatimi in revnimi ter razvrščanje glede na poklic, etnično identiteto, jezik, spol in seksualna nagnjenja – ki so vedno bolj značilne za Veliko Britanijo in druge zahodnoevropske države. In iz tega razloga ta model ne bi več temeljil – kot so temeljili klasični zagovori »svobode tiska« – na domnevno absolutnih načelih, kot so Bog, naravne pravice, resnica ali (v verziji iz začetka dvajsetega stoletja) Reith. Nasprotno, novi model javnega komuniciranja bi v filozofskem smislu vodilo načelo demokratičnega skepticizma, ki priznava kompleksnost, raznolikost in različnost in ki – povedano v preprosti angleščini – dvomi v to, da lahko katerakoli oseba, skupina, odbor, stranka ali organizacija opravi najboljšo izbiro glede stvari, ki zadevajo vse državljane. Novi model javnega komuniciranja bi upošteval mnenje češkoslovaškega humorista Jana Wericha, ki je izjavil, da je boj proti neumnosti tistih, ki imajo oblast, vedno brez haska, vendar ga kljub temu ne smemo opustiti. Če povedano strnemo: novi model javnega komuniciranja bi deloval kot temeljna potreba polno razvite demokracije, kot najmočnejše orodje zoper velike dogme in različne majhne smrdljive ortodoksosti – kot nujno potrebno sredstvo za zagotovitev tega, da lahko posamezniki in različne skupine odkrito izrazijo

⁵ Socialno-politične zahteve popolnoma razvite demokracije, v kateri je civilna družba, za katero je značilna visoka raven družbene enakosti in svobode, so za odgovorne, ustavno določene in državne institucije trn v peti; to je orisano v mojem delu *Democracy and Civil Society* (Demokracija in civilna družba, London in New York: 1988). Opozorim naj na to, da mojega poskusa, da bi povezal državljane in potrebo po neomejenem dotoku informacij ne napotuje h konvencionalnemu mnenju, da lahko državljani, ki so bolj informirani o svetu, bolj učinkovito varujejo in zagovarjajo svoje interese ter interese ljudstva. Ta konvencionalni nazor, ki je v demokratični teoriji običajen, zmotno upošteva kot resnična vrsto dejstev, ki imajo določljiv pomen ter rezon (potencialnih) državljanov, ki na ta dejstva reagirajo racionalno. Ne uvidi pa tega, da državljani in informacije, ki jih prejemajo in pošiljajo, vplivajo (nadgrajujejo) drug na drugega; ter da je »informiranje« zgrajeno simbolično, in da ga državljani, ki ga spremljajo, nenehno znova po svoje interpretirajo.

svoje strinjanje (ali svoje nasprotovanje) s tem, kar imajo drugi državljani radi ali česar ne marajo, z njihovimi predlogi, okusi in ideali.

Priznati moram, da potrebujejo moji rdeče-republikanski predlogi za zavarovanje modela javnega komuniciranja pred neoliberalizmom, v čigar rokah sta svoboda in enakost nedvomno v nevarnosti, še precej piljenja in dopolnjevanja. Boleče se tudi zavedam tega, da je moj oris zanemarljivo finančne in organizacijske podrobnosti, ki so potrebne za uspešno prenovo in razširitev modela javnega komuniciranja. Nisem prepričan, da bo ta model institucionaliziran še za časa mojega življenja. Zavedam se tudi, da če bi bil model institucionaliziran tak, kot je, ne bi bil zdravilo za vse tegobe. Vsebuje namreč tudi določene nevarnosti. Nazoren primer: popolnoma demokratičen sistem komuniciranja bi lahko pripeljal do prenatrpanosti z informacijami – do preobremenjevanja državljanov z begajočimi serijami števil in vrsto elektronskih naprav, do obilice alternativnih radijskih in televizijskih programov, do stotin revij in časopisov, tisočerihih letakov, elektronskih oglasov ter milijonov knjig. Zares obstajajo nevarnosti – na katere je v svojih zadnjih spisih opozoril Jean Baudrillard⁶ – da bi postali državljani ujetniki informacij, ki jih neprestano zasipajo, da sploh ne bi imeli dovolj časa, da jih prebavijo ali sploh doumejo smisel hudournika informacij, ki jih zaliva.

Toda nevarnosti zasipavanja z informacijami ne smemo pretirano napihniti (kot je to storil Baudrillard v svojih spisih). Danes večina državljanov – kot daje slutiti izredno širjenje piratstva na področju videa – ohranja prirojeno (čeprav morda premalo razvito) sposobnost, da samodejno zožuje kompleksni tok informacij na raven, ki jo lahko še obvlada, in sicer tako, da jih izbira, kritično presoja, ponovno interpretira ali pa se – kot želva – popolnoma zavaruje pred dotokom informacij. Tisti, ki jih možnost zasipavanja z informacijami plaši, tudi pozabljajo, da bi mogel medijski model, ki je tu opisan, okrepiti kulturo državljanov – tako kot je naraščanje števila publikacij in oddaj o ženskah, ki so jih pripravile ženske same, v zadnjih letih prispevalo h kristalizaciji in širjenju feministične občutljivosti, in kot je natis 50.000 novih knjig na leto v Veliki Britaniji pripomogel k temu (v nasprotju s tezo Georga Steinera in drugih), da je kultura razmišljanja in literarnosti ostala živa.

Poleg tega pa so informacijski viharji neizogibna značilnost demokratičnih družb. Pod dolgo trajno diktaturo (npr. v Francovi Španiji in Husakovi Češkoslovaški) so stvari precej drugačne. Zdi se, da se je čas ustavil. Čeprav se posamezniki nenehno rojevajo, odraščajo, se zaljubljujejo, imajo otroke in umirajo, ostaja vse okoli njih negibno, okamenelo in venomer enako. Življenje je do skrajnosti dolgočasno. Nasprotno temu pa je v popolnoma demokratičnem sistemu vse v nenehnem gibanju. Obstajajo raznolikost, odprtost in nenehna konkurenca med vodilnimi silami za nadzor nad definiranjem realnosti, zato obstajajo zmeraj bogati informacijski tokovi. To je neizogibno in pravilno, kajti glavna in neprekosljiva prednost demokracije ni v tem, da zagotavlja mir, tišino in dobre odločitve, marveč da državljanom ponuja pravico do razsojanja (in pravico da o svoji sodbi ponovno razmislijo) o kvaliteti katerihkoli odločitev. Zaradi tega model javnega komuniciranja, ki ga zagovarjam, v praksi ne bi odpravil javnih razprav o pomenu in cilju »svobode tiska«. Gotovo se bodo še naprej nadaljevale debate o pornografiji, ali o tem, ali naj se oddaje »za odrasle« na sporedu premaknejo še v kasnejše nočne ure, ali o tem, kaj je nesramno ali obrekljivo govorjenje. Ta in druga vprašanja nas bodo še vedno spremljala, verjetno pa se bodo pojavila tudi nova (predvsem

⁶ Jean Baudrillard, *L'Autre par lui-meme* (Paris: 1987).

v zvezi s tem, ali je več naročniške televizije dobra zamisel, ali kako bodo urejeni odnosi z ostalo Evropo). V demokratičnih družbah bo namen in pomen »svobode tiska« zmeraj predmet polemik, medtem ko družba, ki je zasvojena z denarjem ali politično oblastjo – in ki ne dovoljuje polemik o svobodi izražanja in informiranja – zagotovo odмира ali pa je celo že mrtva.

Morda postaja Velika Britanija takšna družba. Morda se bo neoliberalistično čenčanje o izbiri in svobodi izkazalo kot intermezzo na poti k novi obliki privatiziranega suženjstva. Morda ne bomo znali ceniti tega, da bo predlagana reorganizacija medijev storila za dokončno preoblikovanje prihodnosti naše družbe več kot pa vsi drugi »thatcherizmi« skupaj. Morda bodo mnogi nasprotniki neoliberalizma ostali napol slepi. Morda ne bodo uvideli, da je privatizacija komunikacijskih sredstev pod strožjim nadzorom države kvalitativno bolj resna in nevarna zadeva kot pa razprodaja plina, elektrike, parkirnih števcov, in to natanko zato, ker bo verjetno prodrla v srce vsakdanjega življenja – preoblikovala bo naš občutek za čas in prostor, naše elementarne želje in ne-želje in celo naš jezik. Morda občani ne bodo gojili nobenih upov glede javnega življenja. Morda bomo trošili svoj prosti čas za to, da se bomo »pasli« po novem izobilju cenzuriranega, komercializiranega radia, televizije in časopisov. Morda nas bodo prepričali, da sami sebe privatiziramo in da gledamo na politiko kot na prekleto nadlogo. Morda na ulicah Londona ne bomo nikdar več slišali vzklikov »svoboda tisku«. Morda bodo Toma Paina, Thomasa Erskina in druge stare prijatelje svobodnega komuniciranja še enkrat pripoznavali za krive in pozabljene – in to za zmeraj.

Prevod: Simona Pihler